

Стараспенка Віктар Уладзіміравіч

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова

(г. Магілёў, Беларусь)

VStarostenko@mail.ru

ПРАБЛЕМЫ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАГА СУВЕРЭНІТЭТУ НАРОДА Ё «ЗАБЛЫТАНАЙ ДАРОЗЕ» ФАМЫ ІЯЎЛЕВІЧА

У артыкуле разглядаюцца ідэйна-зместавыя асаблівасці філасофска-публіцыстычнай спадчыны Фамы Іяўлевіча, аўтара паэмы «Лабірынт, або Заблытаная дарога...». Творчасць Іяўлевіча сведчыць аб пераемнасці гуманістычных традыцый мысляроў і асветнікаў Беларусі і Украіны XVI – пачатку XVII стст., з'яўляецца спробай акрэсліць ідэал духоўнага і нацыянальна-культурнага жыцця беларусаў.

Ключавыя словы: грамадская думка, Іяўлевіч, нацыянальныя традыцыі, усходнія славяне, духоўная культура, палемічная літаратура, грамадская згода

Ideological and substantive features of the philosophical and journalistic heritage of Thomas Ievlevich, the author of the poem «Labyrinth, or Tangled Road...» are being considered. The work of Iyavlevich testifies to the continuity of the humanistic traditions of the thinkers and enlighteners of Belarus and Ukraine of the 16th – early 17th centuries, is an attempt to outline the ideal of the spiritual and national-cultural life of Belarusians.

Keywords: social thought, Ievlevich, national traditions, eastern slavs, spiritual culture, polemical literature, social harmony

На працягу ўсяго XVII ст. у грамадскай думцы Беларусі дамінавала праблема захавання нацыянальна-культурнага і палітычнага суверэнiтэту на-

рода, якая выступала пераважна ў форме барацьбы за рэлігійную свабоду [1, с. 238, 259], [2, с. 34]. Аднак спосабы яе рэалізацыі перажывалі істотныя змены, мадыфікуючыся пад уздзеяннем найўных умоў грамадскага быцця Рэчы Паспалітай. [3] Духоўныя пошукі ў гэты перыяд айчынай гісторыі атрымалі найболей яркае адпостраванне ў творах беларускай і ўкраінскай палемічнай літаратуры, [4], [5] у тым ліку публіцыстыцы асяроддзя Кіева-Магілянскай акадэміі [6], [7].

Адна са спроб асэнсавання айчыннага быцця ў новых умовах была прадпрынята дзеячом брацкага руху Фамой Іяўлевічам (канец XVI – не пазней 60-х гг. XVII ст.). Першапачатковую адукацыю ён атрымаў у школе магілёўскага Спаскага брацтва, у далейшым – у Кіеўскай Багаўленскай брацкай школе. У сярэдзіне 20-х гг. XVII стагоддзя Іяўлевіч – студэнт факультэта «навук вызволеных» Кракаўскага (Ягелонскага) універсітэта, які скончыў у 1625 г. Потым выкладае ў Кіеўскай брацкай школе, а з 1628 г. займае пасаду яе рэктара, змяніўшы М. Сматрыцкага. Рэктарства Фамы доўжылася да 1632 г., калі адбылося аб'яднанне школ Кіеўскага брацтва і Кіева-Пячорскай Лаўры і створана славуная Кіева-Магілянская акадэмія.

З літаратурнай спадчыны Фамы да нашага часу захавалася філасофска-публіцыстычная паэма «Лабірынт, або Забытая дарога, дзе Прыгожая Мудрасць з абавязку свайго панам Магіляўчанам і тым, хто ў пачынаннях сваіх ім падобен, найкарацейшы і найлепшы шлях паказвае», выдадзеная асобнай кнігай у 1625 г. на польскай мове ў Кракаве. Да творчасці Іяўлевіча звярталіся расійскія, [8] беларускія [9–16] і ўкраінскія [17], [18] даследчыкі, зроблены пераклады паэмы на ўкраінскую, рускую і беларускую мовы [19], [20], [21, с. 13–52], [22].

Паэма Іяўлевіча алегарычна і сімвалічна, апавяданне вядзецца ад імя «Прыгожай Мудрасці», вуснамі якой аўтар выкладае свае меркаванні. Спадарыня «Прыгожая Мудрасць» падаецца як вышэйшая дабрадзеінасць, грунт усякага добрага пачынання і «агульнага добра». «Мудрасць над усім, бо ўсім жывым кіруе». Яна апякае чалавечы род, дапамагае спасцігнуць тое, што «зразумець цяжка», знайсці адказы на пытанні нават паўсядзённага жыцця працоўнага чалавека: «калі выходзіць з плугам, дзе сеяць, сад садзіць, касой вітацца з лугам...». Няма большага скарбу, спыраджае Фама, як спадарыня «Прыгожая Мудрасць» – інтэлектуальнае жыццё, – і заклікае «да скону сваіх дзён» пазнаваць яе таямніцы.

«Лабірынт» фармальна адрасаваны малодшаму праваслаўнаму магілёўскаму брацтву, але па сутнасці звернуты да ўсяго мяшчанскага саслоўя і навогул да ўсяго «шляхетнага народа Славянскага» [10, с. 121] – насельніцтва беларускіх і ўкраінскіх зямель. Паэт імкнецца перасперагчы радзіму «ад нястач і непагодзь», накіраваць да духоўнага адраджэння.

Фама занепакоем сучасным станам грамадства, радзімы. Надышоўшаму «жалезнаму веку» ён супрацьпастаўляе мінулы «залаты век», калі гаспадарылі

«згода», верацярпімасць, павага да іншага, уладары кіраваліся інтарэсамі «агульнага добра». На змену «залатому веку» прыйшоў час «зладзейства, здрады, хлусні і рабаванняў, захопу спадчыны, фальшывых завяшчанняў». «Няма ўжо, – сумна канстатуе «Мудрасць», – сапраўднага ўяўлення аб дабрачыннасці або сапраўднай справядлівасці». У грамадстве «свада», «звада», і выклікалі іх парушэнні рэлігійных і палітычных свабод, разлад у «Царкве Божай», здрада «тых, хто ўзначальваў духоўных» (епіскапат, які прыняў унію). У гэтых і іншых выказваннях аўтара адпостравана антыгуніяцкая накіраванасць, вельмі характэрная для айчынай літаратуры мяжы XVI–XVII стст.

Асабліва небяспечным для грамадства і дзяржавы з’яўляецца, на думку паэта, унутраны разлад: «добра агульнае пры ўнутранай нязгодзе ляжыць у смутнасці і пагаемнай шкодзе». Дабрабыт народа і краіны грунтуецца на грамадскім кампрамісе, «святой згодзе». Землі, дзе яны ўсталёўваюцца, «супаіпаюцца жаданым пакоем», там «шаблі на сярпы да крывыя косы перакоўваюць». Прапагандуючы ідэю «згоды», мысліцель заклікае суайчыннікаў узяцца над вузкааслоўнымі інтарэсамі і сумеснымі намаганнямі адрадыць «агульнае дабро».

Духоўную апору нацыянальнага адраджэння аўтар бачыць у «даўніне», у вялікім гістарычным мінулым «старадаўніх выёкародных Славян». Прыгадвае слаўныя традыцыі продкаў, якія «клапаціліся, каб згода мацнела», і за то «вялікую вядомасць мелі»:

*Вачыма продкаў глянь у даўнія часы,
І убачыш – большай часткай свету валодалі яны.
Ад Адрыятыкі да замерзлых водаў
Народ Славянскі ўсім з дяржаўнасцю валодаў.
Шляхамі продкаў ідучы, а не глухімі,
Славілася першая Расія дзеямі сваімі:
Агнём пажоўнасці, паглядам шчырай згоды,
Бадзёрым сэрцам, дзе любоў жыла заўсёды.*

Іяўлевіч – прыхільнік ідэі гістарычнага радства, духоўнага адзінства ўсходніх славян. Вытокі айчынай гісторыі і культуры Фама бачыць у эпохе Кіеўскай Русі («першай Расіі»), падкрэслівае вялізарную значнасць культурна-палітычнай спадчыны Старажытнай Русі для «Русі» сучаснай, беларускай і ўкраінскай.

Патрыятычная пазіцыя Фамы выяўляецца і ў «пахвальным слове» Запарожскаму казацтву, якое гераічна бараніла паўднёвыя межы краіны ад турак і крымскіх татар, а таксама процідзейнічала уніяцкаму наступу на праваслаўе.

Вялікае месца ў паэме займае крытыка «непарадку» у праваслаўнай цэркве, абвінавачанне злоўжыванняў, маральнага заняпаду кліру: «самавольства» пры адпраўленні службаў, адступаў ад кананічнага багаслоўя («вучэнне з байкамі пераплятаюць»), хабарніцтва і каханне да «хмельнага зеля» і г.д. Атрымліваючы прыходы на спадчыне, духоўныя «навукамі добрымі»

не цікавіцца, царкоўную справу «запусцілі». Таму «ляжаць на сталах некрунутыя мемарыялы, а ў запыслых трэбніках бегае моль». «Як жа яны пра Бога вучаць, – абурэцца паэт, – калі самі не разумеюць?... Не святло, а цемру ўкараняюць».

Надзею на выратаванне Айчыны, культурнае адраджэнне Іяўлевіч звязвае з брацкім рухам. Брацтвы арганізаваліся ў канцы XVI – XVII ст. амаль ва ўсіх буйных гарадах і мястэчках Беларусі і Украіны, займаліся школьнай справай, мецэнацтвам, адчынялі друкарні і шпіталі, падтрымлівалі здольную да навукі моладзь, баранілі нацыянальна-рэлігійныя інтарэсы праваслаўнага насельніцтва. Паэт бачыць у брацкіх суполках прыклад згоды і грамадскага спакою, падтрымлівае жаданне землякоў аб’яднацца на ўзор жыхароў Львова і Вільні, дзе раней паўсталі такія супольнасці. Сведкай нацыянальна-духоўнага абуджэння магільяўчан Фама лічыць з’яўленне ў «слаўным Магілёве» побач са старэйшым малодшага брацтва: «Яно ў старых бацьках падмаладзіць ахвоту».

Іяўлевіч клапаціцца аб развіцці айчынай духоўнай культуры, яе захаванні перад пагрозай дэнацыяналізацыі. Асаблівае значэнне мысліцель прыдае асвете. Ён захапляецца англійскай навукай і літаратурай, услаўляе Арыстоцеля, які «ў навукх верхаводзіў» і карыстаўся заступніцтвам самай «Мудрасці». Услед за Скарынай добразычліва выказваецца пра мудрае дзяржаўнае кіраванне заступніка навук «влялікага Саламона». На прыкладзе Аляксандра Македонскага паказвае, што дзяржаўныя дзеянні становіліся вялікімі дзякуючы мудрым выхавальнікам.

Іяўлевіч цвёрда перакананы, што без належнай увагі да адукацыі нельга забяспечыць стабільнае існаванне краіны, яе далейшае развіццё і росквіт. Едка высмейвае рэтраградства тых «мільх месцічаў», якія «больш пра гандаль, чым пра школу» клапаціцца. Пагарда школьнай справы ўжо прынесла свае сумныя вынікі: не хапае адукаванай моладзі, здольнай «ад пчырага сэрца Айчыну праслаўляць». Вучоныя ж чужаземцы маюць клопат толькі пра сваю кішэню: «падобна птахам, пакуль галодныя, в’юцца па-над дахам. А наядуцца – і ў свае лятуць мясціны».

Развіццё асветы Фама лічыць агульнанацыянальнай справай. Няўвага да адукацыі і навукі вядзе да дэградацыі грамадства, народа: «гінуць го ज्या навукі – вам не справа, таму так ваша растае, як снег, дзяржава». Іяўлевіч заклікае заможных мяшчан, усіх «высокародных Славян» успомніць традыцыі мецэнацтва, садзейнічаць школьнай і царкоўнай справе, праявіць сябе ў «дастойным папячыцельстве».

Выступаючы за прылучэнне да еўрапейскай навукі і адукацыі, Фама у той жа час спрабуе перасперагчы беларускую моладзь, якая імкнецца для атрымання ведаў у «чужыя сады» (заходнееўрапейскія ўніверсітэты), ад небяспекі «невывечнага струпа» і «блуднай слепаты» – уплыву рэфармацыйнай і каталіцкай ідэалогіі. У той жа час ён выступае за стварэнне айчынай выпэйшай школы, дзе быў бы ажыццёўлены сінтэз еўрапейскай адукаванаасці і нацыянальна-

рэлігійных духоўных каштоўнасцяў, апярэджваючы тым самым скіраванасць дзейнасці Пятра Магілы ў створанай у 1632 г. на базе кіеўскай брацкай школы і школы Пячэрскай Лаўры Кіева-Магілянскай калегіі.

Аддаючы даніну існуючым літаратурным традыцыям і з’яўляючыся шчыра рэлігійным чалавекам, Іяўлевіч не ігнаруе ідэі хрысціянскага правядзення пэдагагічнага працэсу («Усё з падзякай прымайце, што Бог вам пасылае...»), але разам з тым ускладае вялікія надзеі на свабодную дзейнасць чалавека. Паэт поўны гістарычнага аптымізму, падахвочвае суайчыннікаў да грамадскай актыўнасці, пераконвае, што бяздзейнасць можа «бядой павярнуцца»:

Не тускайце рук, высокародныя Славяне,

Трэба бароцца, пакуль сіл хатае.

Аўтар верыць, што з дапамогай «Мудрасці», грамадскай згоды можна вярнуць «славу продкаў» і «свае даўнія свабоды зноў здабыць».

Творчасць Ф. Іяўлевіча – сведчанне пераемнасці гуманістычных традыцый Ф. Скарыны, В. Цяпінскага, С. Буднага, Л. Зізання, М. Смагрыцкага і іншых мысліцеляў і асветнікаў XVI – пачатку XVII ст., якія акрэслівалі ідэал духоўнага і нацыянальна-культурнага жыцця беларусаў. У той жа час Іяўлевіч канкрэтызуе спектр задач нацыянальнага развіцця, што дазваляе разглядаць «Лабірынт» этапным творам айчынай філасофскай культуры, найважней крыніцай станаўлення нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Ідэйныя ўсталёўкі Іяўлевіча атрымалі працяг у наступнай беларуска-ўкраінскай думцы, сталі лейтматывам дзейнасці мысліцеляў і асветнікаў, царкоўных падзвіжнікаў з асяроддзя Пятра Магілы і Сільвестра Косава, прафесараў Кіева-Магілянскай калегіі.

Літаратура

1. Падокшын, С. А. Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі / С. А. Падокшын. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 285 с.
2. Старостенко, В. В. Общественно-философская мысль и национальное самосознание белорусов XVI – XVII вв. : очерки истории / В. В. Старостенко. – Могилев : Изд-во Могилев. гос. ун-та, 1999. – 112 с.
3. Старостенко, В. В. Тенденции религиозного, национально-культурного и политического самоопределения в белорусской мысли XVII века / В. В. Старостенко // Вопросы религии и религиоведения. Вып. VII : Антология отечественного религиоведения: Религиоведение Беларуси : сб. Часть 2: Очерки истории религиозно-философской мысли Беларуси (актуальные проблемы конца XX – начала XXI в.) / сост. и общ. ред. Н. А. Кутузовой, А. А. Лазаревич, В. В. Шмидта. – М. : МедиаПром, 2011. – С. 260–286.
4. Старостенко, В. В. Полемическая литература как источник изучения процесса становления национального самосознания белорусов / В. В. Старостенко // Наш Радавод : матэрыялы Міжнар. навук. канф. «Гістарычная памяць народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі. XIII – XX стст.», Гродна, 3–5 ліпеня 1996 г. / пад рэд. Д. У. Карава. – Гродна, 1996. – Кн. 7. – С. 220–223.
5. Старостенко, В. В. Проблемы религии и свободы совести в полемике вокруг Брестской унии / В. В. Старостенко // Веснік МДУ імя А.А. Куляшова. – 2002. – № 4. – С. 10–17.

6. Старостенко, В. В. Проблема развития интеллектуальной культуры XVII в. Беларуси в отражении «Лабиринта» Фомы Иевлевича / В. В. Старостенко // Интеллектуальная культура Беларуси: истоки, традиции, методология исследования : материалы I Междунар. науч. конф., Минск, 13-14 ноября 2014 г. / Ин-т философии НАН Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2015. – С. 319-322.

7. Старостенко, В. В. Становление Киево-Могилянского православия и формирование стратегии социально-религиозного компромисса во второй трети XVII в. / В. В. Старостенко // Довгирдовские чтения II: философская классика и современные проблемы социокультурного развития : материалы Междунар. науч. конф., Минск, 11 ноября 2011 г. – Минск : Право и экономика, 2012. – С. 81–87.

8. Соболевский, А. И. Две библиографические редкости / А. И. Соболевский // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – Киев : Унив. Тип., 1898. – Кн. 12. – Отд. 2. – С. 12-21.

9. Голенченко, Г. Я. Новые материалы по истории культурных связей Белоруссии с Украиной и Россией в конце XVI – первой половине XVII в. / Г. Я. Голенченко // Книга в Белоруссии: книговедение, источники, библиография. – Минск : ЦНБ имени Я. Коласа, 1983. – Вып. 2. – С. 50-75.

10. Голенченко, Г. Я. Идеиные и культурные связи восточнославянских народов в XVI – середине XVII в. / Г. Я. Голенченко. – Минск : Наука и техника, 1989. – 285 с.

11. Саверчанка, І. В. Старажытная паэзія Беларусі: XVI – першая палова XVII ст. / І. В. Саверчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 254 с.

12. Марзалюк, І. А. Магілёў у XII–XVIII стст. : людзі і рэчы / І. А. Марзалюк. – Магілёў – Мінск : Веды, 1998. – 260 с.

13. Старостенко, В. В. «Лабиринт...» Фомы Иевлевича / В. В. Старостенко // Магілёўшчына. – Магілёў, 1998. – Вып. VIII. – С. 44–51.

14. Старасценка, В. У Фама Іяўлевіч / В. У Старасценка // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. – 2003. – № 1. – С. 198–201.

15. Галенчанка, Г. Я. Неяўдомыя і малавядомыя помнікі духоўнай спадчыны і культурных сувязей Беларусі XV – сярэдзіны XVII ст. / Г. Я. Галенчанка. – Мінск : Беларуска-навука, 2008. – 458 с.

16. Старостенко, В. В. Иевлевич Фома / В. В. Старостенко // Православная энциклопедия. Т. XXI / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. – М. : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2009. – С. 184-185.

17. Крэкотень, В. І. 3 Історії українсько-білоруського літературного співробітництва в першій половині XVII ст. (Поэма Хоми Євлевича «Лабиринт») / В. І. Крэкотень // Українська література XVI – XVIII ст. та інші слов'янські літератури. – Київ : Наук. думка, 1984. – С. 253–285.

18. Стратій, Я. Євлевич Хома / Я. Стратій // Філософська думка в Україні : біобібліографічний словник. – Київ : Пульсари, 2002. – С. 70.

19. Labirynt // Українська література XVI – XVIII ст. та інші слов'янські літератури. – Київ : Наук. думка, 1984. – С. 258-285.

20. Labirynt // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.). – Київ : Наук. думка, 1988. – С. 513-533.

21. Старостенко, В. В. «Лабиринт» Фомы Иевлевича: Из истории национально-культурной и религиозной жизни Могилёва и Беларуси конца XVI – первой половины XVII вв. / В. В. Старостенко. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 1998. – 60 с.

22. Лябірынт, альбо Забытая дарога // Спадчына. – 1999. – № 2. – С. 83–109.